

ย่านชุมชนเก่า: นิยาม คุณค่า กลไกการฟื้นฟู ชีวิตประจำวัน  
Traditional Communities: Definition, Value, Regeneration Mechanism  
to Everyday Life Practice

บูรณ์ ขวัญสุวรรณ<sup>1</sup>

บทคัดย่อ

การอนุรักษ์และพัฒนาย่านชุมชนเก่าในประเทศไทยยังต้องผ่านกระบวนการที่เกิดจากประสบการณ์จริง เพื่อให้เกิดประสบการณ์ในการอนุรักษ์ เริ่มจากย่านชุมชน ขยายไปถึงขอบเขตของระบบชุมชนทั้งกายภาพและนามธรรม สิ่งที่สำคัญก็คือบูรณาภาพและคุณค่าความสำคัญที่แท้จริง ซึ่งเกิดจากคุณค่าขององค์ประกอบย่อยๆ รวมกัน (Collective Values) การยอมรับในความหลากหลาย และการเปลี่ยนแปลงอันเกิดขึ้นแล้วและเป็นส่วนหนึ่งของพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่หล่อหลอมรวมกับการปรับตัวต่อสภาพแวดล้อม รวมไปถึงการยอมรับในคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมร่วมสมัย มรดกสภาพแวดล้อมพื้นถิ่นจะทำให้ภาพความเข้าใจในการอนุรักษ์ย่านชุมชนเก่าชัดเจนขึ้น โดยเฉพาะการวางแผนพัฒนาเมืองอันมีเป้าหมายใช้ถิ่นใดหากเพื่อความเป็นชุมชนน่าอยู่ และมีคุณภาพชีวิตที่ดีของชุมชนและคนรุ่นหลังต่อไปการอนุรักษ์เพียงแต่องค์ประกอบบางอย่างส่งผลให้เกิดการกระทบต่อคุณค่าของย่านชุมชนเก่าโดยรวม โดยเฉพาะการฟื้นฟูตลาดเก่า ตลาดริมน้ำ โดยเน้นที่การอนุรักษ์ทางกายภาพ สถาปัตยกรรม และใช้วิธีการทางการกระตุ้นเศรษฐกิจให้เกิดเป็นกิจกรรมการค้าใหม่ขึ้นมาโดยอาศัยบรรยากาศของการอนุรักษ์เป็นฉากหลัง แม้ว่าจะกระตุ้นระบบเศรษฐกิจของชุมชนได้ในระดับหนึ่ง แต่นั่นก็เป็นเพียงระยะสั้น กระบวนการดังกล่าวทำให้เกิดการเข้ามาของกลุ่มทุน นายทุนขนาดเล็ก ใหญ่ หรือแม้แต่ความต้องการในการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ของเจ้าของพื้นที่เดิม ทำให้ระบบชุมชนเดิมไม่สามารถดำรงอยู่ได้ กลุ่มคนเล็กๆ ซึ่งเคยมีบทบาทต่อการดำรงอยู่ของชุมชน ไม่สามารถมีที่ทางอยู่ได้ในพื้นที่การอนุรักษ์ใหม่นี้

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของการวิจัยเพื่อศึกษาจัดทำมาตรฐานคุณภาพสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ประเภทย่านชุมชนเก่าในพื้นที่ภาคกลางและภาคตะวันออก ในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2554-2555 เพื่อหาแนวทางการฟื้นฟูย่านชุมชนเก่า ทั้งจากระดับนโยบายจากภาครัฐ และการค้นหาพลังการฟื้นฟูจากระดับล่าง จากสามัญชนคนธรรมดา โดยพลังของชีวิตประจำวันที่ผู้คนพยายามหาที่ทางในการขับเคลื่อนและใช้งานย่านชุมชนเก่าอย่างมีพลวัต

คำสำคัญ: คุณค่า ชีวิตประจำวัน พลวัต ย่านชุมชนเก่า สามัญชน

Abstract

Conservation of Traditional Communities in Thailand still needs the practical processes to get more experiences on the real situation. This process should be extended from inside the community itself to reach the community system sphere in both tangible and intangible aspects to meet its most important significance and integrity which comprises from collective values. Diversity, continuity and change are parts of the historical life span of traditional community which nurture and adapt to its ecological environment. Moreover, recognition of contemporary heritage and built vernacular heritage within the community will offer the chance of understanding on conservation of traditional community to be as a whole, especially on urban development planning which all aim to livable society and good quality of life for later generations. Only romanticized preservation of some

<sup>1</sup> อาจารย์ประจำ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง

community elements could make the impact to the whole value of traditional community. Even architectural conservation, façade treatment and pseudo economic booster by using the nostalgic atmosphere of traditional community as a back ground could activate local economic activities in some degree but it is just a short term. This method could provide the opportunities for the new upscale business sectors to replace the local people by gentrification process which will reduce the existence of local community system and make local communities cannot have a place and would be departed from this new conservation space.

This paper had been adopted from the research study of the Standard for the Quality of Cultural Environment: Traditional Communities in Central and Eastern Region Project in 2011-2012 to find the conservation mechanism of conservation of traditional communities both from central policy and power from the bottom communities, from ordinary people, and from the ordinary power of everyday life practice which also motivate and try to express their use of traditional communities dynamically.

**Keywords:** Value Everyday Life Dynamic Traditional Communities Ordinary People

## 1. ความสำคัญของการศึกษา

แนวคิดในการอนุรักษ์และพัฒนาย่านชุมชนเก่าและเมืองประวัติศาสตร์ในปัจจุบัน ได้ถูกพัฒนาภายใต้การถกเถียงที่ผ่านประสบการณ์ของโลกตะวันตก และบริบทที่ต่างเงื่อนไขกับบริบทของไทย นับแต่ไอโคโมสสากลได้มีการออกกฎบัตรระหว่างประเทศเพื่อการอนุรักษ์เมืองและชุมชนเมืองประวัติศาสตร์ (Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas) หรือ Washington Charter ในปี ค.ศ. 1987 (ICOMOS, 1987) หลังจากการออกสนธิสัญญามรดกโลก (World Heritage Convention) ในปี ค.ศ. 1972 เพื่อที่จะรักษาสมดุลยภาพแห่งการพัฒนาและการปรับตัวของผู้คนในวิถีชีวิตร่วมสมัย ซึ่งเป็นแนวคิดที่เชื่อมโยงไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน โดยในขณะนั้นแนวคิดเรื่องการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองนั้นกำลังเอาชนะคะคานกันด้วยเหตุผลของการเติบโตทางเศรษฐกิจและเหตุผลของความสมดุลทางทรัพยากร มรดกทางวัฒนธรรมเองถูกวางตัวให้เป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมในการขับเคลื่อนการพัฒนาที่เหมาะสมและยั่งยืน หลังจากการประชุมที่กรุงริโอ เดอจาเนโร และมีการประกาศวาระแห่งศตวรรษที่ 21 (Agenda 21) ว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน กระบวนการวางแผนอนุรักษ์ที่บูรณาการเข้ากับกระบวนการด้านผังเมืองและแผนพัฒนาเมือง ได้มีนัยสำคัญเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืนเข้ามาด้วย (United Nations, 1992) ผนวกกับแนวคิดด้านการอนุรักษ์ภูมิทัศน์วัฒนธรรม ดังตัวอย่างหนึ่งจากการประชุม Conservation and Urban Sustainable Development: A Theoretical Framework ณ ประเทศบราซิล ซึ่งให้ความสำคัญกับ “การอนุรักษ์อย่างบูรณาการ (Integrated Conservation)” (Bonnette, 1999) อย่างไรก็ตามการพัฒนาเมืองนั้นมีพลวัตสูง ทำให้ย่านชุมชนเก่าหลายแห่งได้ถูกอิทธิพลของการพัฒนาด้วยสถาปัตยกรรมร่วมสมัยเข้าคุกคาม คณะกรรมการวิชาการด้านหมู่บ้านและเมืองประวัติศาสตร์ของไอโคโมสจึงได้ผลักดันให้มีการประชุมว่าด้วย World Heritage and Contemporary Architecture-Managing the Historic Urban Landscape ที่กรุงเวียนนา ในปี 2005 นับเป็นการผลานการมองเมืองประวัติศาสตร์ด้วยแนวคิดภูมิทัศน์วัฒนธรรม จนมาเป็นเอกสาร “บันทึกแห่งกรุงเวียนนา (Vienna Memorandum)” ว่าด้วยแนวคิด “ภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ (Historic Urban Landscape)” (UNESCO, 2005) และล่าสุดกับหลักการแห่ง Valletta ว่าด้วยการปกป้องและบริหารจัดการเมืองและย่านชุมชนประวัติศาสตร์ (The Valletta Principles for the Safeguarding and Management of Historic Cities, Towns and Urban Areas) ในปี ค.ศ. 2011 โดยเน้นที่การดำรงอยู่ร่วมกันขององค์ประกอบทางกายภาพและไม่ใช้กายภาพภายใต้บริบทแวดล้อมที่แตกต่างกันในเมืองและย่านชุมชนประวัติศาสตร์ รวมไปถึงการทำความเข้าใจต่อการเปลี่ยนแปลงในมิติต่างๆ และกระบวนการแทรกแซงที่เหมาะสม (ICOMOS, 2011) ในประเทศไทย ย่านชุมชนเก่าเหล่านี้เป็นสัญลักษณ์ของอดีตที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับการตั้งถิ่นฐานของไทยมาจนถึงปัจจุบัน เป็นพื้นที่ที่แสดงให้เห็นเค้าโครงของชุมชนเมืองและสะท้อนถึงวิถีชีวิตของผู้คนในอดีต ที่ประกอบไปด้วยอาคารที่มีลักษณะสถาปัตยกรรมเฉพาะ สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ เอกสารนี้เป็นเอกสารที่ส่งวันไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาค้นคว้า เมืออนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์

และวัฒนธรรม องค์ประกอบเหล่านี้ทำให้เมืองแต่ละแห่งมีความเป็นเอกลักษณ์ ซึ่งถึงแม้สภาพทางกายภาพของย่านชุมชนเก่า จะเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา แต่ยังคงมีความเป็นต้นกำเนิด ความเป็นของแท้ (Authenticity) ที่มีคุณค่าทั้งในด้านแนวคิด การตั้งถิ่นฐาน การก่อกำเนิดย่านชุมชน องค์ประกอบของย่านชุมชนทั้งทางด้านกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ตลอดจนการเชื่อมโยงไปยังย่านอื่นๆ ของเมือง จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในการศึกษาและทำความเข้าใจสถานการณ์ บริบท ปัจจัยที่สำคัญต่อการดำรงอยู่ของย่านชุมชนเก่าในปัจจุบัน

## 2. วิธีการศึกษา

การศึกษานี้เป็นการดำเนินงานภายใต้กรอบแนวคิดแผนยุทธศาสตร์เพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรมของสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยให้ความสำคัญกับย่านชุมชนเก่าของประเทศไทยในฐานะแหล่งสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมที่เป็นลักษณะสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมเชิงพื้นที่ สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในฐานะเป็นหน่วยงานหลักที่มีภารกิจในการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมของประเทศ พิจารณาแล้วเห็นว่า เพื่อเป็นการคงคุณค่าความสำคัญของย่านชุมชนเก่าซึ่งนับเป็นศิลปกรรมอันควรอนุรักษ์ ที่ควรได้รับการบริหารจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม จึงกำหนดโครงการจัดทำมาตรฐานคุณภาพสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ประเภทย่านชุมชนเก่าขึ้น เพื่อหาแนวทางรักษาฟื้นฟูเอกลักษณ์ ส่งเสริมคุณภาพชีวิต และสนับสนุนประชาชนในบริเวณย่านชุมชนเก่า ให้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์แหล่งศิลปกรรมอันเป็นมรดกทางวัฒนธรรม โดยได้กำหนดกระบวนการและขั้นตอนในการศึกษา ดังนี้

**ขั้นตอนที่ 1** ศึกษา ทบทวน และรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิจากเอกสาร งานวิจัย และแหล่งเกณท์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการประเมินคุณภาพสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ประเภทย่านชุมชนเก่า ทั้งของประเทศไทยและนานาชาติเพื่อนำมาปรับใช้ให้สอดคล้องกับบริบทของพื้นที่ศึกษา ข้อมูลที่สำคัญ ได้แก่ นโยบายและความหมาย ข้อมูลสำคัญทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม วัฒนธรรมประเพณี ลักษณะทางกายภาพที่เป็นองค์ประกอบของการตั้งถิ่นฐานและการพัฒนาชุมชน สภาพสิ่งแวดล้อมทางนิเวศธรรมชาติและนิเวศเมือง ภูมิทัศน์และทัศนียภาพอันเป็นเอกลักษณ์ สภาพสังคม เศรษฐกิจ การใช้ประโยชน์ที่ดิน รวบรวมนโยบาย แผนการจัดการ โครงการ มาตรการแรงจูงใจในการอนุรักษ์ชุมชน และกฎระเบียบต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์และพัฒนาชุมชนที่ดำเนินการในพื้นที่ศึกษาในช่วงที่ผ่านมาอย่างน้อย 3 ปี รวมถึงปัญหาและอุปสรรคที่จะมีผลต่อการกำหนดมาตรฐานคุณภาพสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ประเภทย่านชุมชนเก่า

**ขั้นตอนที่ 2** เริ่มดำเนินการลงพื้นที่ศึกษา ชี้แจงทำความเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับความเป็นมาของโครงการ วัตถุประสงค์ และวิธีการดำเนินการศึกษาโครงการ รวมถึงการประสานความเข้าใจและความร่วมมือกับภาคีที่เกี่ยวข้องทุกภาคส่วนให้มีส่วนร่วมในโครงการ ได้แก่ จังหวัด หน่วยงานราชการ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาคเอกชน ประชาชนในย่านชุมชนเก่า และทำการศึกษารวบรวมข้อมูลปฐมภูมิอย่างมีส่วนร่วมจากพื้นที่ศึกษาในสภาพปัจจุบันโดยมุ่งเน้นสาระสำคัญครอบคลุมด้าน ประวัติความเป็นมาและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรมและศิลปกรรม โบราณสถาน วัฒนธรรมประเพณี วิถีชีวิต องค์ประกอบชุมชนเก่า สภาพทางกายภาพของการตั้งถิ่นฐานและการพัฒนาชุมชน และสภาพสังคมเศรษฐกิจ การใช้ประโยชน์ที่ดิน ระบบนิเวศทางธรรมชาติและนิเวศเมือง ภูมิทัศน์และทัศนียภาพ นโยบาย กลไกการจัดการ และแผนการดำเนินงานด้านการอนุรักษ์ในพื้นที่ศึกษา สภาพปัญหาของชุมชนในปัจจุบัน ทศนคติและความเป็นไปได้ต่างๆ รวมถึงปัญหา อุปสรรค ผลกระทบ และข้อจำกัดในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ประเภทย่านชุมชนเก่า

**ขั้นตอนที่ 3** วิเคราะห์ข้อมูลเพื่อกำหนดปัจจัยที่เป็นตัวชี้วัด สำหรับการกำหนดมาตรฐานคุณภาพสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ประเภทย่านชุมชนเก่าโดยใช้ นิยามของย่านชุมชนเก่า ประเภทของย่านชุมชนเก่า ลักษณะทางกายภาพที่เป็นองค์ประกอบในการตั้งถิ่นฐาน และลักษณะองค์ประกอบที่ไม่ใช่กายภาพ เช่น โครงสร้างชุมชน ลักษณะทางสถาปัตยกรรม ลักษณะทางภูมิทัศน์ ระบบนิเวศ กิจกรรม วิถีชีวิตและชีวิตประจำวันของคน แบ่งเขตพื้นที่ (Zoning) ภายในขอบเขตพื้นที่ ย่านชุมชนเก่า เป็นเขตพื้นที่หลักและพื้นที่ต่อเนื่อง รวมถึงการจัดการข้อมูลเพื่อทำทะเบียนข้อมูลย่านชุมชนเก่าในพื้นที่ภาคกลาง และภาคตะวันออกรวม 25 จังหวัด พร้อมจัดทำแผนที่แสดงขอบเขตของย่านและตำแหน่งที่ตั้ง

**ขั้นตอนที่ 4** ศึกษาและจัดทำเกณฑ์มาตรฐานคุณภาพสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ประเภทย่านชุมชนเก่า ในพื้นที่ภาคกลาง และภาคตะวันออก และกรอบแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนา และมาตรการที่สำคัญต่อย่านชุมชนเก่าพร้อมนำเสนอต่อสาธารณะ โดยการจัดประชุมรับฟังความคิดเห็นจากภาคประชาชน ภาคเอกชน ภาครัฐ สถาบันการศึกษา และผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อนำมาปรับปรุงให้มีความเหมาะสมยิ่งขึ้น

**ขั้นตอนที่ 5** ดำเนินการตามมาตรฐานคุณภาพสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ประเภทย่านชุมชนเก่า โดยการประสานหาหรือระหว่างสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรมท้องถิ่น และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อพิจารณาคัดเลือกพื้นที่ตัวอย่างจากศักยภาพของพื้นที่และศักยภาพของหน่วยงาน ตลอดจนชุมชนในท้องถิ่นนั้นๆ จำนวน 2 พื้นที่ โดยเป็นตัวแทนของย่านชุมชนเก่าในพื้นที่ภาคกลาง 1 พื้นที่ และภาคตะวันออก 1 พื้นที่ เพื่อจัดประชุมเชิงปฏิบัติการสำหรับชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้ร่วมปฏิบัติตามเกณฑ์คุณภาพสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมประเภทย่านชุมชนเก่า พร้อมทั้งจัดกิจกรรมเสริมสร้างประสบการณ์การดำเนินงานอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่ย่านชุมชนเก่าในต่างประเทศ ให้แก่ภาคประชาชนและผู้รับผิดชอบหลักในการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่ย่านชุมชนเก่า เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจ ก่อให้เกิดประเด็นความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการอนุรักษ์และการพัฒนาที่มีนัยสำคัญต่อพื้นที่ย่านชุมชนเก่า

**ขั้นตอนที่ 6** จัดทำและเรียบเรียงคู่มือการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ประเภทย่านชุมชนเก่าเพื่อใช้เป็นแนวทางในการจัดการ รูปแบบสถาปัตยกรรม การจัดสภาพภูมิทัศน์ การวางระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและชุมชน รวมถึงมาตรการที่สำคัญต่อการอนุรักษ์และพัฒนาย่านชุมชนเก่า เป็นต้น พร้อมทั้งจัดอบรมสัมมนาสร้างการมีส่วนร่วมโดยการประสานจังหวัด องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เจ้าหน้าที่หน่วยงานอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรมท้องถิ่น หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และภาคประชาชนจากย่านชุมชนเก่า จำนวนไม่น้อยกว่า 100 คน เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจในเรื่องความสำคัญของย่านชุมชนเก่า ตลอดจนแนวทางการจัดทำมาตรฐานคุณภาพสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ประเภทย่านชุมชนเก่า และร่วมแสดงความคิดเห็น และระดมสมองเพื่อประมวลเรียบเรียงสรุปประเด็นความคิดเห็นที่มีนัยสำคัญต่อการกำหนดมาตรฐานคุณภาพสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ประเภทย่านชุมชนเก่า

**ขั้นตอนที่ 7** จัดทำเอกสารการกำหนดมาตรฐานคุณภาพสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ประเภทย่านชุมชนเก่า ทะเบียนข้อมูลย่านชุมชนเก่าในพื้นที่ภาคกลางและภาคตะวันออก แผนที่แสดงตำแหน่งที่ตั้ง และคู่มือการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ประเภทย่านชุมชนเก่าฉบับสมบูรณ์

### 3. ความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับย่านชุมชนเก่า

การให้คำจำกัดความของ “ย่านชุมชนเก่า” จำเป็นจะต้องพิจารณาถึงนิยามที่เกี่ยวข้อง รวมไปถึงจากการศึกษาก่อนหน้าบนพื้นฐานที่ว่า เมื่อชุมชนเกิดการรวมตัวกันมาเป็นเวลานานและสั่งสมคุณค่าด้านประวัติศาสตร์เอาไว้และสะท้อนออกมาในลักษณะทางกายภาพ คือ สถาปัตยกรรม เส้นทาง สถานที่ และองค์ประกอบทางประวัติศาสตร์อื่นๆ ในขณะที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เคยทำร่วมกันแต่เดิมได้ลดน้อยถอยลงตามการเปลี่ยนแปลงของเมืองซึ่งเป็นบริบทแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชนดั้งเดิมกิจกรรมการอนุรักษ์จึงได้ถูกนำเข้ามาพร้อมกับกิจกรรมในการฟื้นฟูเศรษฐกิจรูปแบบใหม่ๆ เข้ามาในพื้นที่ดังนั้น ย่านชุมชนเก่า จึงเป็นย่านชุมชนที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และมีคุณค่าทางเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมและชุมชนเป็นอย่างสูง ในเอกสารเผยแพร่ของกรมศิลปากร (2532) ได้กำหนดและให้นิยามความหมายของย่านชุมชนเก่า หรือ ย่านประวัติศาสตร์ (Historic District) ไว้ว่า จะหมายถึงพื้นที่ส่วนใดส่วนหนึ่งของเมือง หรือ พื้นที่ส่วนใดส่วนหนึ่งซึ่งมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ หรือ โบราณคดีอันประกอบไปด้วยอาคารและองค์ประกอบทางประวัติศาสตร์หรือแหล่งโบราณคดีหลายแหล่งรวมกันเป็นพื้นที่หนึ่งๆ

จากการศึกษาวิเคราะห์ถึงลักษณะของการตั้งถิ่นฐาน และการเกิดขึ้นของพื้นที่ที่มีลักษณะของย่านชุมชนเก่า รวมไปถึงความเชื่อมโยงสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม การตั้งถิ่นฐาน ระบบนิเวศ ชาติพันธุ์ แหล่งทรัพยากร เช่น ลุ่มน้ำ ทุ่ง

ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อที่ ต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

ที่ราบ หุบเขา ป่าไม้ ทะเล เป็นต้น โดยจากการศึกษาของปูล์น ขวัญสุวรรณและคณะ (2555) ได้กำหนด นิยามย่านชุมชนเก่า เป็นกรอบที่ใช้ในการศึกษา ดังนี้

**ย่านชุมชนเก่า** หมายถึง พื้นที่ทางกายภาพที่แสดงออกถึงลักษณะของการตั้งถิ่นฐาน/ก่อกำเนิดที่แตกต่างกันตาม บริบทแวดล้อม ทั้งที่เป็นเมืองหรือในพื้นที่ชนบท มีพัฒนาการของการตั้งถิ่นฐาน/ก่อกำเนิดดังกล่าวที่ต่อเนื่องมา ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งประจักษ์ได้จากทั้งสภาพทางกายภาพที่โดดเด่น เช่น โครงสร้างของชุมชน ลักษณะรูปแบบ ทางสถาปัตยกรรม และภูมิทัศน์แวดล้อม และสภาพทางสังคมวัฒนธรรม ภูมิปัญญา ประเพณี และกิจกรรมของชุมชน ประกอบควบคู่กันอย่างเหมาะสม ภายใต้บริบทสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้าง (Built Environment) และสิ่งแวดล้อม ธรรมชาติ (Natural Environment)

จากนิยามข้างต้น และการศึกษาเอกสาร การลงสำรวจสภาพพื้นที่ นำข้อมูลมาวิเคราะห์ สามารถจัดประเภทของย่านชุมชนเก่า โดยใช้ปัจจัย 4 ประการในการกำหนดชนิดลักษณะของย่านชุมชนเก่า ได้แก่ 1) ภูมิศาสตร์และภูมิเนเวศของภาคกลางและ ภาคตะวันออก 2) นิเวศวิทยาชาติพันธุ์ของกลุ่มคน 3) พัฒนาการของการปกครองท้องถิ่น และ 4) นโยบายการพัฒนา ภาคกลางและภาคตะวันออก โดยสามารถจัดประเภทของย่านชุมชนเก่าได้ดังนี้

**1. ชุมชนริมน้ำ** เป็นย่านชุมชนที่ยึดเอาลำน้ำในการตั้งถิ่นฐาน อาจจะไปประกอบไปด้วยตัวตลาดและส่วนบ้านเรือน พักอาศัย มีลักษณะสถาปัตยกรรมที่เหมาะสมกับสภาพที่ตั้งและประโยชน์ใช้สอย รวมไปถึงองค์ประกอบในเชิงระบบนิเวศ ลำน้ำ พืชพันธุ์ และระบบการผลิตเข้ามาเกี่ยวเนื่องด้วย

**2. ชุมชนรถไฟ** เป็นย่านชุมชนที่เกิดจากการพัฒนาเส้นทางรถไฟ หรือการขยายตัวของย่านชุมชนเดิมที่เกิดจากการเข้ามาของสถานีรถไฟ ส่วนใหญ่จะมีลักษณะเป็นย่านการค้าหากเป็นสถานีที่ผ่านชุมชนขนาดใหญ่หรือเป็นชุมทาง มักจะมีกลุ่มสถาปัตยกรรมเกี่ยวเนื่องกับรถไฟที่มีลักษณะเฉพาะ

**3. ชุมชนตลาด / การค้า** เป็นย่านชุมชนที่มีกิจกรรมหรือเคยมีกิจกรรมด้านการค้าเป็นหลัก มีลักษณะความเป็น ย่านตลาดของเมือง หรือของชุมชนในละแวก อาจประกอบไปด้วยพื้นที่ค้าขายรวม เช่น ตลาดสด และส่วนที่เป็นสถาปัตยกรรม ประเภทเรือนแถวหรือห้องแถวค้าขาย

**4. ชุมชนหมู่บ้าน** เป็นพื้นที่หมู่บ้านในบริเวณชนบท มีลักษณะเป็นชุมชนพื้นถิ่น ประกอบไปด้วยกลุ่มบ้านเรือน ที่สะท้อนลักษณะของท้องถิ่น มีบริเวณบ้าน ลาน และเส้นทางสัญจร เป็นองค์ประกอบของชุมชน และมีความสัมพันธ์กับ บริบทแวดล้อมในเชิงระบบวิถีชีวิตมีลักษณะการปรับตัวและการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพสูง

**5. ชุมชนประมง / เกษตร** เป็นชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับแหล่งทำมาหากิน แหล่งทำการผลิต ซึ่งพื้นที่เหล่านั้นอาจ อยู่ไกลจากพื้นที่ของชุมชนออกไป มีพื้นที่ที่เป็นจุดเปลี่ยนถ่าย เช่น แพปลา ท่าเรือ หรือพื้นที่ที่ต้องใช้เพื่อจัดการผลผลิตนั้น เช่น ลานตากข้าว ที่ตากปลา ที่แกะหอย เป็นต้น

**6. ชุมชนชาติพันธุ์** เป็นชุมชนที่มีการรวมกลุ่มการตั้งถิ่นฐานจากการที่มีความเป็นชาติพันธุ์ร่วมกัน ส่วนใหญ่จะเป็น ชุมชนที่อพยพโยกย้ายถิ่นฐานมาจากประเทศข้างเคียง โดยนำเอาสัมภาระทางวัฒนธรรม องค์ความรู้ ภาษา ประเพณี ความเชื่อต่างๆ ติดตัวมาด้วย แต่มีรูปแบบของการปรับตัวทั้งลักษณะกายภาพของชุมชน และทางด้านสังคมกับบริบทที่ ใหญ่กว่าแต่ยังคงเอกลักษณ์เฉพาะบางอย่างเอาไว้ ชุมชนลักษณะนี้จะมีความโดดเด่นในเชิงองค์ประกอบที่ไม่ใช่กายภาพ

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า

ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา หรืออ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้



**รูปที่ 1** ชุมชนริมคลองอัมพวา จ.สมุทรสงคราม เป็นตัวอย่างชุมชนริมน้ำ เป็นย่านชุมชนที่ยึดเอาลำน้ำในการตั้งถิ่นฐาน อาจประกอบไปด้วยตัวตลาดและส่วนบ้านเรือนพักอาศัย มีลักษณะสถาปัตยกรรมที่เหมาะสมกับสภาพที่ตั้ง และประโยชน์ใช้สอย รวมไปถึงองค์ประกอบในเชิงระบบนิเวศลำน้ำ พืชพันธุ์ และระบบการผลิตเข้ามาเกี่ยวเนื่องด้วย (ที่มา: คณะผู้วิจัย)



**รูปที่ 2** ย่านชุมชนเจ็ดเสมียน จ.ราชบุรี เป็นตัวอย่างชุมชนรถไฟเป็นย่านชุมชนที่เกิดจากการพัฒนาเส้นทางรถไฟ หรือการขยายตัวของย่านชุมชนเดิมที่เกิดจากการเข้ามาของสถานีรถไฟ ส่วนใหญ่จะมีลักษณะเป็นย่านการค้าหากเป็น สถานีที่ผ่านชุมชนขนาดใหญ่หรือเป็นชุมทาง มักจะมีกลุ่มสถาปัตยกรรมเกี่ยวเนื่องกับรถไฟที่มีลักษณะเฉพาะ (ที่มา: <http://www.manager.co.th/Travel/ViewNews.aspx?NewsID=953000056139&TabID=3&>)



**รูปที่ 3** ย่านชุมชนเก่าหนองบัว จังหวัดจันทบุรี เป็นตัวอย่างชุมชนตลาด / การค้าเป็นย่านชุมชนที่มีกิจกรรม หรือเคยมีกิจกรรมด้านการค้าเป็นหลัก มีลักษณะความเป็นย่านตลาดของเมือง หรือของชุมชนในละแวก อาจประกอบไปด้วยพื้นที่ค้าขายรวม เช่น ตลาดสด และส่วนที่เป็นสถาปัตยกรรมประเภทเรือนแถวหรือห้องแถวค้าขาย (ที่มา: คณะผู้วิจัย)

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า  
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา หรืออ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้



รูปที่ 4 ชุมชนบ้านขอม แถบอำเภอบางบาล จ.พระนครศรีอยุธยาเป็นตัวอย่างชุมชนหมู่บ้านเป็นพื้นที่หมู่บ้าน  
ในบริเวณชนบท มีลักษณะเป็นชุมชนพื้นถิ่น ประกอบไปด้วยกลุ่มบ้านเรือนที่สะท้อนลักษณะของท้องถิ่น  
(ที่มา: คณะผู้วิจัย)



รูปที่ 5 ชุมชนประมงที่บางตะบูน จ.เพชรบุรีเป็นตัวอย่างชุมชนประมง / เกษตรเป็นชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับ  
แหล่งทำมาหากิน แหล่งทำการผลิต ซึ่งพื้นที่เหล่านั้นอาจอยู่ไกลจากพื้นที่ของชุมชนออกไป  
(ที่มา: คณะผู้วิจัย)



รูปที่ 6 ชุมชนไทพวน ที่บ้านมะขามล้ม จ.สุพรรณบุรี เป็นตัวอย่างชุมชนชาติพันธุ์เป็นชุมชนที่มีการรวมกลุ่ม  
การตั้งถิ่นฐานจากการที่มีความเป็นชาติพันธุ์ร่วมกัน โดยนำเอาสัมภาระทางวัฒนธรรม องค์กรความรู้ ภาษา ประเพณี  
ความเชื่อต่างๆ ติดตัวมาด้วย ชุมชนลักษณะนี้จะมีวัฒนธรรมโดดเด่นในเชิงองค์ประกอบที่ไม่ใช่กายภาพ  
(ที่มา: คณะผู้วิจัย)

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า  
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา หรืออ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้  
วารสารวิชาการคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ สจล.

จากชนิดประเภทของชุมชนที่กล่าวมา สามารถมีลักษณะร่วมกันได้เนื่องจากแนวทางในการระบุเกิดจากการพิจารณาองค์ประกอบทางกายภาพ ได้แก่ โครงสร้างชุมชน สถาปัตยกรรม ภูมิทัศน์ มุมมอง และองค์ประกอบที่ไม่ใช่กายภาพ ได้แก่ กิจกรรม ความหมาย ประเพณี ความทรงจำ ไปพร้อมๆ กัน ภายใต้บริบทของการตั้งถิ่นฐานทั้งที่ร่วมกันและแตกต่างกัน โดยความเป็นย่านชุมชนเก่า อาจพิจารณาจากลักษณะทางกายภาพที่ยังคงหลงเหลืออยู่ รวมไปถึงองค์ประกอบที่ไม่ใช่กายภาพอันเป็นองค์ประกอบเสริม ภายใต้บริบทที่ตั้ง (Setting) ของย่านชุมชนเก่านั้นๆ ดังนี้

**1. การพิจารณาลักษณะทางกายภาพที่เป็นองค์ประกอบของการตั้งถิ่นฐาน** ได้แก่อาคาร (รูปแบบ ความหนาแน่น และความสูง) สถาปัตยกรรม และองค์ประกอบที่สำคัญอื่นๆ อันได้แก่ ช่วงระยะเวลาของการตั้งถิ่นฐาน (Life Span) ซึ่งทำให้เกิดองค์ประกอบทางกายภาพที่ต่างยุคสมัยกัน แต่สร้างคุณค่าโดยรวมให้แก่ย่านชุมชนเก่า ลักษณะของภูมิทัศน์และระบบที่โล่งว่าง การดำรงอยู่ของกิจกรรมทางการค้าและวัฒนธรรม การใช้ที่ดิน การครอบครองที่ดิน เป็นต้นโดยมีหลักการพิจารณาได้แก่

**ลักษณะโครงสร้างของชุมชนยังคงอยู่** ได้แก่ เส้นทางสัญจร (Path) เส้นทางน้ำ ถนนสายหลัก ถนนสายรอง ตรอก ซอย ทางเดิน ที่รวมกิจกรรม (Node) ลาน ช่วง แยก ลักษณะของกลุ่มอาคารที่สะท้อนลักษณะโครงสร้างของชุมชน ได้แก่ การวางตัวของกลุ่มอาคารตึกแถวเก่าในย่านการค้าเก่า การวางตัวของกลุ่มเรือนพักอาศัยในย่านชุมชนหมู่บ้าน ที่มีความสัมพันธ์กับเส้นทาง และระบบที่ว่าง เป็นต้น

**ลักษณะโดดเด่นทางสถาปัตยกรรมยังคงอยู่** ได้แก่ รูปแบบสถาปัตยกรรมที่สามารถอ้างอิงถึงยุคสมัยแห่งการก่อกำเนิดและลักษณะสำคัญของย่านชุมชนเก่านั้นเอาไว้ได้ เช่น อาคารตึกแถวเก่า บ้านคหบดีเก่า เรือนทรงไทยเดิมเก่า เรือนพื้นถิ่น ศาลาสนามเก่า โดยถึงแม้ว่าลักษณะทางสถาปัตยกรรมดังกล่าวจะมีการปรับเปลี่ยนซ่อมแซม หรือมีลักษณะสถาปัตยกรรมที่ต่างยุคสมัยอยู่ร่วมกันแต่ยังคงสะท้อนให้เห็นลักษณะโดดเด่นทางศิลปสถาปัตยกรรมเอาไว้ได้



**รูปที่ 7** ลักษณะของโครงสร้างชุมชนของย่านชุมชนเก่า มักจะเป็นบริเวณใกล้ทางสัญจรในอดีต ในภาพเป็นบริเวณถนนปากแพรก จ.กาญจนบุรี (ที่มา: Google Earth เข้าถึงเมื่อ 15 สิงหาคม พ.ศ. 2556)



**รูปที่ 8** ย่านชุมชนเก่า มักเป็นพื้นที่ที่ยังคงมีอาคารเก่าที่มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมโดดเด่นหลงเหลือ กระจุกตัวอยู่มาก เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งาน (ที่มา: คณะผู้วิจัย) ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้าไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อที่ของเอกสารอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

ลักษณะทางภูมิทัศน์และระบบนิเวศธรรมชาติในย่านชุมชนเก่า ได้แก่ ภูมิทัศน์และทัศนียภาพที่เป็นเอกลักษณ์ของเมือง และส่งเสริมบรรยากาศ/สภาพแวดล้อมของพื้นที่ชุมชนเก่าและบริเวณโดยรอบ เช่น พืชพันธุ์พื้นถิ่นและระบบนิเวศที่เกี่ยวข้อง ทั้งระบบนิเวศเมือง นิเวศวัฒนธรรม และนิเวศธรรมชาติ จินตภาพของเมืองและความสัมพันธ์ระหว่างตำแหน่งของที่หมายตาของชุมชนเก่ากับโครงข่ายของเส้นทางและธรรมชาติ

ลักษณะความสำคัญที่เกี่ยวข้องกับมุมมอง ได้แก่ การรักษาภาพมุมกว้างของย่านชุมชนเก่าเอาไว้ การรักษาเส้นขอบฟ้าของเมืองที่ไม่ทำลายลักษณะที่สำคัญของย่านชุมชนเก่า และรวมไปถึงการรักษาพื้นที่อันเป็นที่ตั้งของภูมิสัญลักษณ์ที่สำคัญของย่านชุมชนเก่า เป็นต้น



รูปที่ 9 ระบบนิเวศสวนผักและสวนผลไม้รอบชุมชนตลอดหนองบัว แสดงถึงความสัมพันธ์ของย่านชุมชนเก่ากับระบบการผลิต (ที่มา: คณะผู้วิจัย)



รูปที่ 10 การรักษาภูมิทัศน์ริมน้ำของย่านชุมชนเก่า ควรจะรักษาลักษณะความสัมพันธ์ของชุมชนกับน้ำเอาไว้ (ที่มา: คณะผู้วิจัย)

2. การพิจารณาลักษณะขององค์ประกอบที่ไม่ใช่กายภาพ ที่ส่งเสริมลักษณะทางกายภาพที่เป็นลักษณะหลักที่มองเห็นได้ด้วยสายตานั้นเป็นประจักษ์ของการดำรงอยู่ของย่านชุมชนเก่า โดยองค์ประกอบที่ไม่ใช่กายภาพจะเป็นตัวสะท้อนให้เห็นถึงความต่อเนื่องของกิจกรรม ผู้คน และการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมที่มีลักษณะเฉพาะโดยมีหลักการพิจารณา ได้แก่

ลักษณะของกิจกรรมในย่านชุมชนเก่า ซึ่งอาจจะเป็นกิจกรรมดั้งเดิมที่ปฏิบัติสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน เช่น กิจกรรมการค้าขายของย่านการค้าเก่า กิจกรรมในการประกอบอาชีพที่ผูกพันกับสภาพแวดล้อม เช่น การทำนา ประมง หรือ เป็นกิจกรรมใหม่ที่เข้าไปอยู่ในลักษณะทางกายภาพเดิมเพื่อที่จะทำให้เกิดการใช้งานของย่านชุมชนเก่ากับลักษณะทางเศรษฐกิจสังคมปัจจุบัน เช่น กิจกรรมเพื่อการรองรับการท่องเที่ยว กิจกรรมเพื่อการเรียนรู้ เป็นต้น

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า

ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา หรืออ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้  
วารสารวิชาการคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีที่ 9 ฉบับที่ 1 (พฤษภาคม - กรกฎาคม 2564) หน้า 1-10



ลักษณะทางความหมายทางประวัติศาสตร์ของย่านชุมชนเก่า โดยที่ย่านชุมชนเก่านั้นยังคงมีหน้าที่ในทางความหมายเชิงประวัติศาสตร์อยู่มากน้อยเพียงใด เช่น ความเป็นย่านการค้าแห่งแรกของเมือง ความเป็นแหล่งผลิตที่สำคัญในอดีต เป็นต้น



รูปที่ 11 ความต่อเนื่องของกิจกรรมการค้าและสินค้าดั้งเดิม เป็นตัวชี้วัดสำคัญในการดำรงอยู่ของย่านชุมชนเก่า ในภาพเป็นการค้าขายกล้วยเตี้ยปากหม้อ ชุมชนตลาดพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา (ที่มา: คณะผู้วิจัย)



รูปที่ 12 ย่านชุมชนเก่าถนนยมจินดา จังหวัดระยอง เป็นย่านการค้าแห่งแรกของเมืองระยองฝั่งริมแม่น้ำระยอง ก่อนย่านการค้าจะขยายมายังบริเวณถนนสุขุมวิท (ที่มา: หนังสือประวัติศาสตร์เมืองระยอง)

การสืบปฏิบัติทางขนบประเพณีโดยชนบประเพณีเหล่านั้นได้สืบปฏิบัติอยู่ในย่านชุมชนเก่านั้นๆ มาอย่างต่อเนื่อง เช่น ประเพณีการถือศีลกินผัก ประเพณีการแข่งขันเรือ ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับศาสนา เป็นต้น

ความทรงจำ โดยเฉพาะความทรงจำของผู้คนต่อการดำรงอยู่ของย่านชุมชนเก่านั้นๆ ความสัมพันธ์กับวัยเด็กของคนในชุมชน การจดจำถึงช่วงสำคัญของการเปลี่ยนแปลงหรือเหตุการณ์สำคัญต่างๆ เช่น เหตุการณ์ไฟไหม้ เหตุการณ์น้ำท่วม การก่อสร้างที่มีการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ เช่น การตัดถนน สะพาน เป็นต้น

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้าไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อที่เอกสารนี้อ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้



รูปที่ 13 ประเพณีรับบัว หลวงพ่อโต ย่านชุมชนเก่าตลาดบางพลี อ.บางพลี จังหวัดสมุทรปราการ  
ประเพณีที่สืบปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง



รูปที่ 14 ภาพเหตุการณ์ไฟไหม้ชุมชนริมคลองอัมพวาและพื้นที่ต่อเนื่อง เป็นเหตุการณ์ที่อยู่ในความทรงจำของผู้คน

3. การพิจารณาลักษณะของบริบทที่ตั้ง (Setting) บริบทที่ตั้งของย่านชุมชนเก่า หมายรวมถึงทั้งบริบทแวดล้อมที่ตั้งทั้งทางธรรมชาติและที่มนุษย์สร้าง ซึ่งมีอิทธิพลต่อการคงอยู่หรือพลวัตการเปลี่ยนแปลงที่ย่านชุมชนเก่าเหล่านี้จะต้องเผชิญ และผ่านประสบการณ์แห่งการเปลี่ยนแปลงนั้น ซึ่งมีผลโดยตรงต่อย่านชุมชนเก่าทั้งทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม



รูปที่ 15 ภาพบริบทที่ตั้งของชุมชนบางตะบูน ที่สัมพันธ์กับสภาพนิเวศปากแม่น้ำทางธรรมชาติ  
ส่งผลต่อการก่อตัวของชุมชน วิถีชีวิต และการเปลี่ยนแปลง

(ที่มา: คณะผู้วิจัย)

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า

ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหาข้อมูลข้างอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้  
วารสารวิชาการคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จสจล.

#### 4. สถานการณ์ ความเสี่ยงและภัยคุกคามของย่านชุมชนเก่า

เมื่อชุมชนเกิดการรวมตัวกันมาเป็นเวลานานและสั่งสมคุณค่าด้านประวัติศาสตร์เอาไว้และสะท้อนออกมาในลักษณะทางกายภาพ คือ สถาปัตยกรรม เส้นทาง สถานที่ และองค์ประกอบทางประวัติศาสตร์อื่นๆ ในขณะที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เคยทำมาด้วยกันแต่เดิมได้ลดน้อยถอยลงตามการเปลี่ยนแปลงของเมืองซึ่งเป็นบริบทแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงของย่านชุมชนเก่า นอกจากนี้ในพื้นที่ย่านชุมชนเก่า ซึ่งเป็นชุมชนตลาดดั้งเดิม ระบบเศรษฐกิจของชุมชน และชุมชนโดยรอบได้เปลี่ยนไป รวมทั้งระบบการสัญจร ซึ่งมีทางรถเข้ามาแทนที่ทางน้ำ ชุมชนตลาดน้ำดั้งเดิมในแถบสุพรรณบุรีพากันปรับตัวส่งเสริมด้านการท่องเที่ยวตลาดเก่า อย่างที่ชุมชนตลาดสามชุกประสบความสำเร็จ กรณีนี้เห็นได้จาก ชุมชนตลาดเก่าห้องชุมชนตลาดศรีประจันต์ โดยมีการสนับสนุนการส่งเสริมที่น่าสนใจจากสำนักงานพาณิชย์จังหวัด ในชื่อโครงการ ย่านการค้าจังหวัด ซึ่งโครงการนี้ได้ดำเนินการในพื้นที่ชุมชนเก่าในจังหวัดอื่นด้วย เช่น ชุมชนตลาดนครเนื่องเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา และชุมชนริมน้ำจันทบูร จังหวัดจันทบุรี เป็นต้น ประเด็นที่สำคัญอีกประการของพื้นที่ในจังหวัดภาคกลางคือนโยบายการป้องกันน้ำท่วมจากมหาอุทกภัยครั้งใหญ่ในปี พ.ศ. 2554 องค์กรท้องถิ่นที่มีพื้นที่ย่านชุมชนริมน้ำ โดยเฉพาะแถบ จังหวัดอ่างทอง สิงห์บุรี อโยธยา ต่างได้รับงบประมาณในการสร้างพนังกั้นน้ำเป็นแนวยาวตลอดชุมชน ทำให้องค์ประกอบที่มีความสัมพันธ์กับลำน้ำเดิมหายไป เช่น ท่าเรือ หรือระบบนิเวศชายน้ำที่มีความสำคัญยิ่ง แลกกับความเสี่ยงที่อาจจะลดน้อยลงจากภัยพิบัติ ลักษณะเช่นนี้เกิดขึ้นที่ ชุมชนตลาดปากบาง จังหวัดสิงห์บุรี เป็นต้น

ในขณะที่ย่านชุมชนเก่าในแถบชนบทยังคงรักษาสภาพแวดล้อมของที่ตั้ง ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน ที่อยู่ร่วมกับสภาพแวดล้อมธรรมชาติเอาไว้ได้มากกว่า เนื่องจากวิถีชีวิตส่วนใหญ่ยังคงพึ่งพากระบวนการผลิตที่อยู่ร่วมกับสภาพแวดล้อมแต่ลักษณะทางสถาปัตยกรรม บ้าน เรือน มีการปรับเปลี่ยน และเปลี่ยนแปลง เนื่องด้วยความเป็นลักษณะเฉพาะของชุมชนพื้นถิ่น วัสดุดั้งเดิม ไม่สามารถหาได้อีกต่อไป จึงจำเป็นต้องพึ่งพาวัสดุจากระบบอุตสาหกรรม บ้านเรือนต้องมีการปรับเปลี่ยนเพื่อให้เหมาะสมกับประโยชน์ใช้สอย และสามารถทำได้เนื่องจากมีบริเวณบ้าน มีที่ดิน และชุมชนมีความหนาแน่นน้อย ยกเว้นแต่ย่านชุมชนประมง ที่มีความหนาแน่นสูง และลักษณะทางกายภาพของตัวบ้านเรือนก็เปลี่ยนแปลงตลอด แต่ยังคงรักษาและอยู่ร่วมกับสภาพแวดล้อมบริเวณแหล่งทำมาหากินได้อย่างดีนอกจากมีการเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวชายหาด ชุมชนเหล่านี้ปรับเปลี่ยนสภาพกายภาพเพื่อเปิดเป็นร้านอาหารทะเล เช่น ชุมชนบ้านอำเภอ จังหวัดชลบุรี เป็นต้น

จากการศึกษาของคณะผู้วิจัย ได้มีข้อเสนอถึงแนวทางสำหรับการพิจารณาการประเมินความเสี่ยงและภัยคุกคามต่อคุณค่าด้านต่างๆ ของย่านชุมชนเก่า เพื่อให้ท้องถิ่นสามารถนำไปใช้ในการประเมินเพื่อนำไปสู่การดำเนินการเฝ้าระวังความเสี่ยงและภัยคุกคามที่จะเกิดขึ้นต่อย่านชุมชนเก่า ได้ดังนี้

1. ความเสี่ยงและภัยคุกคามต่อคุณค่าความสำคัญ เช่น การเกิดแนวโน้มของการพัฒนาที่จะลดทอนคุณค่าด้านหนึ่งด้านใด หรือการขาดการใช้งาน ความต่อเนื่องของกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าด้านหนึ่งด้านใดของย่านชุมชนเก่าในเชิงบูรณาการ (Integrity) ไม่ว่าจะเป็น ด้านกายภาพ ด้านที่ไม่ใช่กายภาพ รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงของบริบทสิ่งแวดล้อม
2. ความเสี่ยงและภัยคุกคามต่อองค์ประกอบทางกายภาพ เช่น แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบสถาปัตยกรรม โครงสร้างของชุมชน กรรมสิทธิ์ที่ดิน การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดิน การเปลี่ยนแปลงด้านภูมิทัศน์
3. ความเสี่ยงและภัยคุกคามต่อองค์ประกอบที่ไม่ใช่กายภาพ เช่น แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงในการดำรงอยู่ของกิจกรรมทางวัฒนธรรม การขาดการถ่ายทอดองค์ความรู้ ภูมิปัญญาจากรุ่นสู่รุ่น การหายไปของภาษาที่ใช้ในการสื่อสารกันภายในกลุ่มชาติพันธุ์ เป็นต้น

#### 5. มาตรฐานคุณภาพสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ประเภทย่านชุมชนเก่า – นโยบายจากภาครัฐ

ปัจจัยที่ได้นำมาใช้ในการกำหนดตัวชี้วัดเพื่อนำไปสู่มาตรฐานคุณภาพสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ได้แก่ นิยามของย่านชุมชนเก่า ประเภทของย่านชุมชนเก่า ลักษณะทางกายภาพที่เป็นองค์ประกอบในการตั้งถิ่นฐาน และลักษณะองค์ประกอบเอกสารที่เป็นเอกสารที่ส่งวันเวสสำหรับกรใช้งานเพื่อการศึกษาค้นคว้า เมื่อนำมาพิจารณาไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า

ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อที่ ต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

ที่ไม่ใช่กายภาพ เช่น โครงสร้างชุมชน ลักษณะทางสถาปัตยกรรม ลักษณะทางภูมิทัศน์ ระบบนิเวศ กิจกรรม ความสำคัญทางประวัติศาสตร์ นอกจากนี้ยังมีความหลากหลายและความแตกต่างของย่านชุมชนเก่า การกำหนดเกณฑ์จึงต้องเป็นเกณฑ์ที่รัดกุม เหมาะสมกับบริบทชีวิตประจำวันของผู้คนในชุมชน และมีความสัมพันธ์ต่อบริบทที่ใหญ่กว่า เช่น เมือง สภาพแวดล้อม ธรรมชาติ และเอื้อให้เกิดกระบวนการปรับตัว เปลี่ยนแปลงอย่างเหมาะสม โดยรักษาบูรณภาพ (Integrity) ไว้มากกว่าการรักษาหรืออนุรักษ์ความแท้ (Authenticity) ทางกายภาพเพียงอย่างเดียวแต่ควรพิจารณาคุณค่าที่ไม่ใช่กายภาพประกอบกันเป็นองค์รวม เพื่อให้ท้องถิ่นได้ตระหนักถึงคุณค่าของย่านชุมชนเก่า การดำรงอยู่ขององค์ประกอบกายภาพและที่ไม่ใช่กายภาพที่อยู่ร่วมกันภายใต้บริบทแวดล้อม รวมไปถึงความพร้อมของชุมชน/ท้องถิ่นต่อแนวทางการบริหารจัดการจัดการเพื่อนำไปสู่แผนอนุรักษ์และฟื้นฟูย่านชุมชนเก่า

วิธีในการได้มาซึ่งมาตรฐานคุณภาพสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ประเภทย่านชุมชนเก่าของแต่ละชุมชน คือ แต่ละชุมชนประเมินจากมาตรฐานด้านกายภาพของความเป็นย่านชุมชนเก่า มาตรฐานด้านคุณภาพของย่านชุมชนเก่า และมาตรฐานด้านการบริหารจัดการย่านชุมชนเก่า โดยในแต่ละมาตรฐานจะมีดัชนี ตัวชี้วัดและเกณฑ์ในการประเมิน โดยประเมินจากมาตรฐานหลัก ได้แก่ มาตรฐานด้านกายภาพของความเป็นย่านชุมชนเก่าก่อน เพื่อทราบว่าเป็นย่านชุมชนเก่าหรือไม่ หลังจากนั้นเมื่อเป็นย่านชุมชนเก่าแล้ว จึงประเมินมาตรฐานด้านคุณภาพของย่านชุมชนเก่า และมาตรฐานด้านการบริหารจัดการย่านชุมชนเก่า ซึ่งเป็นมาตรฐานสนับสนุน เพื่อทราบความสมบูรณ์ของย่านนั้นว่าวัฒนธรรม วิถีชีวิต ความสัมพันธ์กับภายนอก และความพร้อมของท้องถิ่นในการอนุรักษ์ย่านชุมชนเก่านี้ไว้ มีอย่างน้อยเพียงใดจากการศึกษาของคณะผู้วิจัย และสภาพปัจจุบันของย่านชุมชนเก่า หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมไปถึงประชาชนในชุมชนที่มีส่วนเกี่ยวข้องต่อการดำรงอยู่ของย่านชุมชนเก่าได้ต่อไปนั้น ได้มีข้อสรุป ข้อเสนอแนะในการบริหารจัดการย่านชุมชนเก่า จัดทำเป็นมาตรฐานคุณภาพสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ในประเด็นต่างๆ ดังนี้

### 5.1 มาตรฐานด้านคุณค่าและกายภาพของความเป็นย่านชุมชนเก่า

หมายถึง มาตรฐานที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นย่านชุมชนเก่า ในด้านที่มีคุณค่าความสำคัญของย่าน มีประวัติความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ที่ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของย่าน และมีองค์ประกอบทางกายภาพที่เป็นเอกลักษณ์ เป็นเหตุให้ต้องมีการดำรงรักษาไว้เพื่อเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของประเทศสืบไป ซึ่งประกอบด้วย

- คุณค่าความสำคัญ (Significance) และบูรณภาพ (Integrity) ของย่านชุมชนเก่า
- 1. ลักษณะเด่นทางโครงสร้างชุมชน (Developed Structure) ของย่านชุมชนเก่า
- 2. องค์ประกอบและลักษณะเด่นทางสถาปัตยกรรม
- 3. เทคนิคและวัสดุในการก่อสร้าง
- 4. องค์ประกอบและลักษณะเด่นทางภูมิทัศน์
- 5. องค์ประกอบและลักษณะเด่นทางภูมิสัญลักษณ์ (Landmark)
- 6. องค์ประกอบและลักษณะเด่นด้านมุมมอง

### 5.2 มาตรฐานด้านคุณภาพของย่านชุมชนเก่า

หมายถึง มาตรฐานที่แสดงให้เห็นถึงความสมบูรณ์ของย่านชุมชนเก่าในแง่ของวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของผู้คนที่อาศัยอยู่ในย่านชุมชนเก่านั้นๆ ว่ามีพื้นที่แสดงออกทางวัฒนธรรม และสามารถดำรงอยู่สืบสานต่อมาจนถึงคนรุ่นปัจจุบันท่ามกลางการพัฒนาที่เปลี่ยนแปลงไปได้ โดยที่ย่านชุมชนเก่านั้นยังคงความสัมพันธ์กับบริบทภายนอกตั้งแต่เมื่อครั้งอดีตจนถึงปัจจุบัน สามารถดำรงรักษาสภาพทางธรรมชาติที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของย่านชุมชนเก่าให้มีสภาพสมบูรณ์ ปรับปรุงให้ปรับตัวอยู่ได้ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง ซึ่งประกอบด้วย

- 1. องค์ประกอบและลักษณะเด่นทางกิจกรรมทางวัฒนธรรม (Intangible Aspects)
- 2. สถานที่ในการดำรงกิจกรรมทางวัฒนธรรม
- 3. ผู้สืบทอดกิจกรรมทางวัฒนธรรม

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า

ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา หรืออ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้  
วารสารวิชาการคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จสจ.

4. ความหมายและความทรงจำของย่านชุมชนเก่า
5. กิจกรรมที่สนับสนุนชีวิตประจำวัน
6. การใช้พื้นที่สาธารณะ
7. วิถีชีวิตและกิจกรรมในย่านชุมชนเก่า
8. ประโยชน์ใช้สอย (Function) ของย่านชุมชนเก่าต่อเมือง
9. ความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมโดยรวม

### 5.3 มาตรฐานด้านการบริหารจัดการย่านชุมชนเก่า

หมายถึง มาตรฐานที่แสดงให้เห็นถึงความยั่งยืนของย่านชุมชนเก่า โดยท้องถิ่นมีความพร้อมในการบริหารจัดการย่านชุมชนเก่าในลักษณะของการอนุรักษ์และพัฒนาที่ยั่งยืน มีการใช้ประโยชน์แบบเศรษฐกิจสร้างสรรค์ และมีระบบการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องกับย่านชุมชนเก่า ไม่ว่าจะเป็น ภาครัฐ เอกชน องค์กร ชุมชน ในทุกขั้นตอนสำคัญของการดำเนินการอนุรักษ์ ซึ่งประกอบไปด้วย

1. การจัดทำแผนของท้องถิ่นต่อการอนุรักษ์และฟื้นฟู
2. แผนงานด้านประเพณี วัฒนธรรม
3. แผนพัฒนาเมือง / ท้องถิ่น
4. แผนป้องกันความเสี่ยง / ภัยพิบัติ
5. การจัดตั้งองค์กรชุมชน
6. การมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคม
7. การสร้างความตระหนักรู้ (Awareness Raising Activities)
8. การนำการเสนอข้อมูลจากชุมชนไปใช้ในการวางแผนท้องถิ่น

## 6. ข้อเสนอแนะในการสร้างกลไกในการฟื้นฟูย่านชุมชนเก่า – จากบทสัมภาษณ์

จากการศึกษา คณะผู้วิจัยได้ให้ข้อเสนอแนะต่อสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไว้ว่า บทบาทหน้าที่หลักของสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ควรจะเป็นไปในลักษณะช่วยเหลือให้กลไกในระดับท้องถิ่นนั้นสามารถเคลื่อนต่อไปได้ เช่น ประสานงานกับหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องให้เหมาะสมกับลักษณะเฉพาะของย่านชุมชนเก่า เช่น ย่านชุมชนเก่าที่มีลักษณะทางกายภาพสถาปัตยกรรมนำ (เช่น ชุมชนย่านถนนการค้า ชุมชนย่านถนนยมจินดา จ.ระยอง ชุมชนหนองบัว จ.จันทบุรี) อาจประสานกับกรมศิลปากร สถาบันการศึกษาที่สอนการอนุรักษ์สถาปัตยกรรม ให้ดำเนินการเก็บข้อมูล และดำเนินการประเมินที่ละเอียดขึ้น ย่านชุมชนที่มีระบบเศรษฐกิจของชุมชน ระบบการผลิต วิถีชีวิตของชุมชนนำ (เช่น ชุมชนไทพวนบ้านมะขามล้ม จ.สุพรรณบุรี ชุมชนริมคลองลาดชิด จ.พระนครศรีอยุธยา หรือชุมชนประมงบริเวณชายฝั่งภาคกลางตอนใต้และทางภาคตะวันออก) ควรมีการประสานเรื่องของตลาดของผลผลิต กลไกในการค้า หรือย่านชุมชนที่มีลักษณะทางวัฒนธรรมนำ (เช่น กลุ่มชุมชนไทดำ ลาวเวียง กลุ่มชุมชนชาติพันธุ์) ต้องประสานหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการส่งเสริมการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมนั้นอย่างเหมาะสม ยืดหยุ่น ปรับตัว และเปลี่ยนแปลงได้ เป้าหมายสุดท้ายต้องลงกลับไปที่หน่วยงานท้องถิ่นในพื้นที่ย่านชุมชนเก่า ที่จะต้องมีแผนซึ่งไม่ซับซ้อนที่ส่งเสริมกายภาพไปพร้อมกับการส่งเสริมให้ระบบชุมชนเคลื่อนต่อไปได้สอดคล้องกับชีวิตประจำวัน เป็นแผนซึ่งแก้ปัญหาด้านคุณภาพชีวิตของผู้คนในท้องถิ่นก่อน เพราะจากการตรวจสอบแผนท้องถิ่นหรือนโยบายที่ลงไปจากระดับกลางที่ผ่านมา ทำให้ท้องถิ่นต้องดำเนินงานในเป้าหมายที่ยาก เช่น แผนงานอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชน มากกว่าที่จะทำแผนฟื้นฟูด้านคุณภาพชีวิต ที่เอื้อต่อการดำรงอยู่ของชุมชนและผู้คนที่เข้มแข็งซึ่งจะทำให้สร้างฐานที่มั่นคงในการดำเนินงานด้านการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนอย่างเต็มตัวได้ต่อไป

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า

ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา หรืออ้างถึงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

## 7. ข้อเสนอแนะด้านแนวคิดชีวิตประจำวัน – ภาพสะท้อนแห่งความต่อเนื่องยั่งยืนของย่านชุมชนเก่า จากล่างสู่บน

ตึกแถวขนาดย่อมๆ เหล่านี้สร้างขึ้นในสมัยที่ชีวิตเมืองยังมี “ละแวก” อยู่ กิจกรรมในชีวิตอยู่นอกบ้าน หรือนอกตึกแถวไม่น้อย ตกเย็นปิดร้านแล้ว มีอาแปะมานั่งชุมนุมเล่นดนตรีร่วมกัน ชมรมหมากรุกอยู่ถัดไป และนิทานโสมสรกระจายอยู่ทั่วไป นี่ไงครับ “ชุมชน” ของเมือง ซึ่งทำให้เมืองมีชีวิต ไม่ใช่ป่าคอนกรีต.....

นิธิ เอียวศรีวงศ์



รูปที่ 16 ชีวิตประจำวันในตลาดเช้าที่คึกคักต่อเนื่องกับถนนปากแพรก ย่านชุมชนเก่ากาญจนบุรี (ที่มา: คณะผู้วิจัย)

จากมาตรฐานคุณภาพสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ประเภทย่านชุมชนเก่า คณะผู้วิจัยได้แสดงให้เห็นว่าการรักษาคุณภาพทางด้านกายภาพนั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องรักษาคุณภาพในเชิงกิจกรรม วิถีชีวิต และชีวิตประจำวันของผู้คนไปพร้อมกันด้วย วิธีการในการอ่านหรือมองเมือง เพื่อจะมองหาความเป็นจริงอันปกติธรรมดาโดยมิได้จัดกลุ่ม แยกแยะ ผิดถูก หรือ เก้าใหม่ เราก็จะเห็นภูมิทัศน์ของเมืองในแง่มุมที่แตกต่างออกไป ในย่านชุมชนเก่าก็เช่นกัน หากเรายอมรับถึงการดำรงอยู่ของกิจกรรมแห่งชีวิตประจำวันที่หลากหลาย เพื่อมองให้เห็นความเป็นจริงของพื้นที่ ก่อนที่จะปฏิเสธว่ามันไม่มีอยู่จริง แต่มันเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมที่หลากหลายและเป็นตัวชีวิตที่สำคัญที่สุดที่จะบ่งชี้ถึงการดำรงอยู่ของย่านชุมชนเก่า (ก่อนที่จะมีกระบวนการอนุรักษ์ทางกายภาพแบบกระแสหลักที่ดำเนินอยู่ในหลายพื้นที่) เนื่องจากเราใช้กรอบคุณค่าทางวัฒนธรรมในการมองบริบทของย่านชุมชนเก่า หากแต่ตัววัฒนธรรมเองก็อาจไปสร้างอุปสรรคในการมองให้เห็นถึงความเป็นจริงในพื้นที่ ซึ่งจะส่งผลมาสู่การพยายามแยกแยะว่า สิ่งใดคือผลผลิตของวัฒนธรรมเก่า (มรดกทางวัฒนธรรม) และสิ่งใดเป็นผลผลิตของวัฒนธรรมใหม่ (วัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลง) ซึ่งล้วนแต่เกิดขึ้นภายในพื้นที่เมือง ไพศาล เทพวงศ์ศิริรัตน์ (2552) ได้อธิบายถึงแนวคิดชีวิตประจำวันผ่านกรอบการมองพื้นที่แบบ Everyday landscape, Everyday urbanism ว่า

...เป็นการพยายามที่จะมองสิ่งที่เป็นไปตามที่เป็นอยู่จริงๆ พยายามทำความเข้าใจกับภูมิทัศน์ธรรมดาๆ ในชีวิตประจำวันทั้งนี้ย่อมหนีไม่พ้นที่จะมีพื้นที่ทับซ้อนกับภูมิทัศน์วัฒนธรรมและ (ภูมิ)สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น แต่ส่วนที่ต่างออกไปคือ Everyday Landscape หรือ Everyday urbanism จะคลุมประเด็นที่ถูกปฏิเสธหรือไม่ถูกให้ความสำคัญจากปริมณฑลอื่นๆ จะให้ความสนใจกับการบูรณาการองค์ความรู้หรือมุมมองจากศาสตร์อื่นๆ มากขึ้นเช่นการประยุกต์การศึกษาพฤติกรรมศาสตร์เข้ากับภูมิทัศน์วัฒนธรรมการมองเอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า

ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหาข้างอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้วารสารวิชาการคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จสจล.

(ภูมิสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นผ่านกรอบของเศรษฐศาสตร์การเมืองในชีวิตประจำวัน (เช่นมองด้วยมุม consumer geography) หรือการมองวิถีชีวิตของคนทั่วไปจากบริบทของการเปลี่ยนแปลงแห่งยุคสมัยด้วยกระบวนการโลกาภิวัตน์ เป็นต้น

โดย ดร.ไพศาล เทพวงศ์ศิริรัตน์ (2552) ได้อ้างอิงถึงทฤษฎีของ Henry Lefebvre (1991) ซึ่งเขียนถึงพื้นที่ในเมืองว่า "เป็นที่ๆ เราค่อยๆ สร้างประสบการณ์ของชีวิตประจำวัน" โดยทิ้งคำถามไปที่การอนุรักษ์เมืองว่า การอนุรักษ์เมืองเก่า Florence และ Venice ให้เป็นพื้นที่สำหรับกิจกรรมการท่องเที่ยวแต่วิถีชีวิตชาวเมืองจริงๆ ขยับย้ายออกไปอยู่ข้างนอก กลับดูเหมือนเป็นการ "เลือกสร้าง" และ "เลือกเก็บ" สภาพของสิ่งแวดล้อมที่ผู้เลือกถือสิทธิ์ตัดสินใจว่าเหมาะสมที่จะเป็นภาพของสถานที่นั้นๆ ซึ่งมันไม่ใช่ "ความจริง" ของสถานที่ แต่ในภายหลังก็จะกลายเป็น "ความจริง" ของที่นั้นๆ แทน ผ่านการรับรู้ของสาธารณะ ซึ่งประเด็นนี้ส่งผลต่อแนวคิดและการปฏิบัติในด้านการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมของคณะผู้วิจัยเป็นอย่างมาก อีกทั้งจากประสบการณ์ที่ได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการฟื้นฟูชุมชนอัมพวา และพบว่าหลังจากการพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวได้ครอบคลุมพื้นที่ชุมชนริมน้ำและมีผู้คนดั้งเดิมนี้จนกระทั่งรูปแบบการใช้ชีวิตดั้งเดิมได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นอันมาก ร้านขายข้าวมันไก่ สำหรับผู้คนในชีวิตประจำวัน ไม่สามารถขายในวันธรรมดาได้อีกต่อไป เมื่อคนในไม่มีใครอยู่ เมืองกลับกลายเป็นที่ท่องเที่ยวและคึกคักในยามวันหยุดที่มีนักท่องเที่ยวเท่านั้น

## 8. บทสรุป

สำหรับเมืองที่ประกอบไปด้วยย่านชุมชนเก่าและลักษณะความเป็นย่านอันหลากหลาย ยังมีกิจกรรมที่ยังมีชีวิต ธรรมชาติและภูมิทัศน์อันสมบูรณ์ และผู้คนที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม สิ่งสมเป็นสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมสรรค์สร้าง หากเราพิจารณาดูให้แล้วองค์ประกอบเหล่านี้เป็นตัวชี้วัดอันสมบูรณ์ของย่านชุมชนเก่าในพื้นที่เมืองหลายเมืองที่ยังพบได้อยู่ มีกิจกรรมที่ยังคงอยู่ ภายใต้ความซบเซาของกายภาพแห่งสถาปัตยกรรม หากผู้คนยังดำรงอยู่ได้แล้ว กิจกรรมของเมืองก็หมุนเวียน เมืองก็เคลื่อนไปได้ในที่สุด การพัฒนาจากภายนอก เช่น การท่องเที่ยว นั้น ควรเป็นสมดุลงของผลพลอยได้ที่เข้ามาเจือจุน ระบบสังคมของชุมชนเมืองที่ดำรงอยู่สืบไปพลังแห่งภาพสะท้อนของวิถีชีวิตประจำวันที่ยังสืบทอดกันมาได้ที่ฉายภาพอยู่บนพื้นที่ย่านชุมชนเก่า หากทำความเข้าใจและมีพลังสนับสนุนที่เหมาะสมพองจากภาครัฐ เพื่อเอื้อต่อการสานต่อของระบบชุมชนที่ยังคงอยู่ก็ควรจะทำให้ย่านชุมชนเก่าดำรงชีวิตอันเป็นส่วนหนึ่งของเมืองต่อไปได้ ลักษณะกายภาพทางสถาปัตยกรรมและภูมิทัศน์ หากยังมีการใช้งานอย่างต่อเนื่องความเปลี่ยนแปลงคงต้องเกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ หากนักอนุรักษ์ต้องเข้าใจถึงสมดุลงของการเปลี่ยนแปลงและคอยเอื้อให้การเปลี่ยนแปลงนั้นยังคงรักษาบูรณภาพโดยรวมของสถานที่เอาไว้ ข้อสรุปนี้หล่อหลอมมาจากประสบการณ์และข้อคิดเห็นจากนักวิจัยผู้มีส่วนร่วมในโครงการนี้ทุกท่าน จากแนวคิดที่มองสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นองค์รวม ไม่มองแยกส่วน ยอมรับในความจริงของพื้นที่ชุมชนที่มีผู้คนซึ่งอาศัยพลังแห่งความธรรมสามัญไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่สร้างกรอบคิดของการอนุรักษ์ย่านชุมชนเก่าอย่างยั่งยืน

ขอขอบคุณสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ผู้ให้โอกาสคณะผู้วิจัยได้ทำการศึกษา โครงการจัดทำมาตรฐานคุณภาพสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ประเภทย่านชุมชนเก่า ในพื้นที่ภาคกลางและภาคตะวันออก ทำให้คณะผู้วิจัยได้ตรวจสอบความคิดและสมดุลงของการอนุรักษ์ย่านชุมชนเก่า ผ่านนโยบาย ข้อจำกัด มุมมองของภาครัฐ และความเป็นจริงของพื้นที่ ความหลากหลายของผู้คน ความหลากหลายของสถานการณ์การอนุรักษ์ และการดำรงอยู่ของย่านชุมชนเก่าในประเทศไทย และขอขอบคุณบรรดาผู้คนที่ผู้เป็นผู้สร้างและผู้สานต่อการดำรงอยู่นั้นของย่านชุมชนเก่าผ่านการอยู่ การใช้ และชีวิตประจำวันของท่านได้ต่อไป

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า

ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อ ต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

## เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. 2533. **ทฤษฎีและแนวปฏิบัติการอนุรักษ์อนุสรณ์สถานและแหล่งโบราณคดี**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์  
ศิริพิมพ์.
- คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2544. **เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการ เรื่อง ความหลากหลาย  
ของเรือนพื้นถิ่นไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- จักรทิพย์ นาดสุภา. 2541. **วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.
- ปूरณ์ ขวัญสุวรรณ และปฏิพล ยอดสุรงค์. 2550. **การสื่อความหมายเมืองเก่าผ่านแผนที่มรดกทางวัฒนธรรม:  
การสื่อความหมายจากชุมชนท้องถิ่น**. Proceeding การประชุมนานาชาติไอโคโมสไทย 2007. กรุงเทพมหานคร:  
อมรินทร์พริ้นติ้ง.
- พอพันธ์ อูยานนท์. 2546. **เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคกลาง**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิถีสถิติศาสตร์.
- ไพศาล เทพวงศ์ศิริรัตน์. 2552. **Everyday Landscape, Everyday Urbanism: จากมุมมองธรรมดาของชีวิตประจำวัน  
สู่สิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง**. โครงการจัดอบรมการจัดการงานวิจัยและวิชาการเรื่อง “ชิมลางสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง  
2009”. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. 2555. **แผนจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2555-2559**.  
กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คณะรัฐมนตรีและราชกิจจานุเบกษา.
- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. 2550. **แผนจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2550-2554**.  
กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คณะรัฐมนตรีและราชกิจจานุเบกษา.
- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. 2548. **ระบบเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม**.  
กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้ง.
- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. 2555. **โครงการจัดทำมาตรฐานคุณภาพสิ่งแวดล้อม  
ศิลปกรรม ประเภทย่านชุมชนเก่า ในพื้นที่ภาคกลางและภาคตะวันออก**. กรุงเทพมหานคร: พรอพเพอร์ตี้พริ้นท์.  
อรศิริ ปาณินท์ และคณะ. 2547. **ภูมิปัญญาท้องถิ่นในระบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรมการอยู่อาศัยที่ยั่งยืนของคนไทย**.  
นครปฐม: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- Bonnette, Michel. 1999. **“Urban Conservation and Sustainable Development: A Theoretical Framework”,  
2nd International Seminar, Conservation and urban sustainable development: a theoretical framework**.  
Universidade Federal de Pernambuco: Recife.
- Cohen, Nahoum. 2001. **Urban planning conservation and preservation**. New York: McGraw-Hill.
- ICOMOS. 1987. **Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas**. Paris: ICOMOS.
- ICOMOS. 2011. **The Valletta Principles for the Safeguarding and Management of Historic Cities, Towns  
and Urban Areas**. Paris: ICOMOS.
- Lefebvre, Henry. 1991. **The Production of Space**. Oxford: Blackwell.
- Pickard, Robert D. 1996. **Conservation in the Built Environment**. Essex: Addison Wesley Longman.
- UNESCO. 2005. **VIENNA MEMORANDUM on “World Heritage and Contemporary Architecture – Managing  
the Historic Urban Landscape”**. Paris: UNESCO.
- United Nations. 1992. **“AGENDA 21”, United Nations Conference on Environment & Development**. Rio de  
Janerio: United Nations.

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า  
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา หรือทำซ้ำโดยไม่ได้รับอนุญาตจากผู้จัดทำเอกสารอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้  
วารสารวิชาการคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ สจล.